

УДК 316.621:316.77

РІВНІ ТА ФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ У КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРІ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СУСПІЛЬСТВА

Наталія Ковтун

*Житомирський державний університет імені Івана Франка,
історичний факультет, кафедра філософії
вул. Велика Бердичівська, 40, 10008, м. Житомир, Україна*

На основі аналізу сутнісних ознак соціальної активності розглянуто її рівні (мікрорівень, мезорівень, макрорівень) та форми (політична, економічна, правова, релігійна, моральна, творча активність). Особлива увага зосереджена на аналізі трансформації різних форм соціальної активності й поширенні соціальної апатії в умовах транзитивності комунікативного простору глобалізованого суспільства.

Ключові слова: соціальна активність, соціальні групи, соціальні спільноти, комунікативний простір, глобалізація, суспільство.

Розвиток світ-системи в перші десятиліття XXI століття засвідчив значний рівень транзитивності людської цивілізації, пов'язаної у значній мірі з подальшим поглибленням глобалізації в економічній, політичній, правовій, релігійній, інформаційній сферах суспільного розвитку. Глобалізаційні процеси здійснюють суперечливий вплив на буття людини як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях. З одного боку, вони послаблюють і нівелюють соціальну активність, перенасичуючи індивідуальну й колективну свідомість величезною кількістю інформації та посилюючи усвідомлення людиною власної вразливості перед глобальними загрозами ядерної війни, поширенням екстремізму й тероризму, непрогнозованими міграційними процесами, пандеміями та екологічними катаклізмами. Людина в епоху постіндустріалізму цілком усвідомлює, що за умови надмірної регламентації її життєвого простору, тотального контролю за інформаційним середовищем, вона не здатна знайти безпечне місце у світі, а її протест потенційно може наштовхнутися на нездоланий опір силових структур. З другого боку, саме глобалізаційні процеси допомагають людині усвідомити взаємозалежність й відкритість світу, коли навіть в умовах далекої периферії щодо світових центрів, маючи відповідний рівень освіти й мобільності, можна досягнути вершин у бізнесовій, політичній, релігійній, науковій і мистецькій сферах.

Актуальність обраної теми зумовлюється й необхідністю подолання системної кризи в сучасному українському суспільстві, що потребує активізації інтелектуальних, моральних і вольових зусиль українців щодо захисту державного суверенітету, боротьби з корупцією, модернізації й реформування різних сфер суспільного життя, діалогу між представниками різних світоглядних орієнтацій і культурних уподобань, їх конструктивного співробітництва у вирішенні актуальних проблем сьогодення.

У науковій парадигмі сутність та зміст соціальної активності досліджувалися в межах філософії, соціальної філософії, соціології, психології, педагогіки. Атрибутивні ознаки соціальної активності були визначені в дослідженнях К. Альбуханової-Славської, Є. Ануфрієва, Л. Анциферової, Г. Арєф'єва, В. Афанасьєва, Л. Буєва, Б. Ліхачова, А. Моїсеєва, В. Мордковича, О. Нікіфорова, К. Платонова, А. Петровського та ін. В українській філософській парадигмі феномен соціальної активності став предметом дослідження у працях

О. Івченка, В. Татенка, М. Стадника, О. Якуби та ін. У свою чергу, феномен соціальних комунікацій знайшов відображення у працях К.-О. Апеля, М. Бубера, В. Вундта, Ю. Габермаса, А. Єрмоленка, Г. Йонаса, В. Кульмана, Г. Лебона, Е. Левінаса, Н. Лумана, П. Отле, В. Плахова, В. Різуна, С. Сігеле, Г. Тарда, П. Ульріха, О. Холода, Ф. Шаркова, Х. Штейнцля, К. Ясперса та ін. Однак визначення специфіки виявлення соціальної активності в ситуації наростаючої глобальної транзитивності сучасного комунікативного простору залишається актуальною проблемою сучасного гуманітарного дискурсу.

Метою дослідження є аналіз рівнів, форм та інтенсивності соціальної активності в ситуації глобальної транзитивності комунікативного простору.

Соціальна активність людини перебуває у прямій залежності від рівня її соціокультурного розвитку та розмаїття напрямків її діяльності в різних сферах соціальної буттєвості. Втім, багато в чому інтенсивність соціальної активності залежить від іманентної спрямованості людини на діяльність щодо перетворення сфери об'єктивної і суб'єктивної дійсності. Водночас соціальна активність людини постає закономірним наслідком реалізації індивідуальних і суспільних потреб та інтересів конкретної особи або соціальної спільноти. Реалізація вказаних потреб тісно пов'язана зі здатністю соціальних суб'єктів до комунікації між собою. У зв'язку із цим соціальні комунікації постають особливою формою соціальної активності і взаємодії, яка містить в собі форми, способи, засоби, принципи і механізми встановлення і підтримання контактів між різними соціальними суб'єктами, спрямованих на розробку, впровадження, ретрансляцію різних форм соціокультурного досвіду.

Джерела та рушійні сили соціальної активності можна умовно поділити на дві групи – внутрішні й зовнішні. До внутрішніх джерел, за Є. Ануфрієвим, належать матеріальні та духовні потреби, інтереси, свідомість, рівень культури. До них належать й біологічні причини активності. Всі ці фактори перебувають у тісній взаємодії. Складною системою є і зовнішні джерела активності – ті умови, в яких живуть і діють люди [1, с. 223–224]. Вони стимулюють активність комплексно, діючи в одному або в декількох напрямках.

У західній філософії, зокрема в напрацюваннях В. Джемса, пропонується дещо інше розуміння джерел соціальної активності. До них зараховується, насамперед, емоційний підйом, розмірковування і зусилля волі [2, с. 329], які штовхають людину долати перешкоди в соціальному бутті. Щодо джерел соціальної активності, цікавими є й міркування С. Сігеле. У його розумінні злість є якістю більш активною, ніж добродушність, адже клас добрих людей складають індивіди, які швидше є пасивними, ніж активними. Однак «пасивна доброта не може впливати на натовп і керувати ним: негативні якості роблять пасивно добрих людей сліпими знаряддями тих, хто вміє домінувати. Що стосується активно добрих, то їх вплив досить обмежений. Коли вони пробують у процесі комунікації протистояти впливу злих, то часто наштовхуються на упереджене тлумачення своїх думок та звинувачення у боягузтві» [6, с. 26]. Якщо в натовпі однакова кількість людей з добрими і злими намірами, то останні індивіди зазвичай отримують гору. Саме із цієї причини активно добрі навряд чи здатні повторно виступити проти домінуючого загалу. У зв'язку із цим багато людей під час народних заворушень кричать «смерть» лише через страх перед покаранням. Якщо вони будуть мовчати, їх звинуватять у боягузливості. Необхідна неймовірна сила волі, щоб опиратись крайнощам натовпу [6, с. 26]. Дійсно опиратись волі натовпу в процесі комунікації набагато складніше, ніж маніпулювати нею. Ефективніше в такій ситуації переспрямувати руйнівну силу натовпу, ніж відкрито протистояти їй.

Саме охарактеризовані вище фактори визначають інтенсивність соціальної активності, адже від них у процесі соціальних комунікацій залежить взаємний перехід від соці-

альної надактивності до соціальної пасивності. За твердженням Т. Парсонса, діяч, з одного боку, може активно домагатися об'єктів і маніпулювати ними задля досягнення власних цілей, а з другого боку – пасивно очікувати розвитку ситуації, не виявляючи інтересу до досягнення мети [5, с. 429]. Отже, діяльність може виявлятися і в пасивних зусиллях щодо уникнення загрози. При цьому суб'єкт може активно залучати на допомогу собі інших людей. У такому випадку соціальна пасивність є специфічною формою активності, втім її інтенсивність тяжіє до мінімуму. Мінімальна і максимальна інтенсивність соціальної активності однаковою мірою залежать від волі індивіда. Іноді набагато важче стримувати активність, яка має потенційно руйнівний характер, ніж виявляти творчу спрямованість соціальної активності.

У напрацюваннях деяких авторів обґрунтовується думка, що соціальна активність має винятково прогресивну спрямованість. Соціальною, на думку Є. Ануфрієва, може бути визнана лише та активність, яка сприяє суспільному прогресу, зорієнтована на позитивні суспільні цінності, що наповнюють життя людини високим змістом. Альтернативним поняттям, яке втілює протилежний стан суб'єкта, є антисоціальна активність або анти-суспільна поведінка [1, с. 220]. Подібні ідеї характерні й для напрацювань О. Якуби. На її думку, на відміну від активної діяльності, яка за своєю спрямованістю може бути не лише корисною, а й антисуспільною, соціальна активність як якість особистості завжди має суспільно корисний смисл [7, с. 6]. Однак до такого розуміння соціальної активності слід висловити декілька зауважень. Дослідниця зіставляє діяльність усіх потенційних суб'єктів і соціальну активність лише особистості, роблячи із цього висновок про її винятково позитивний і прогресивний характер. Поняття «соціальна активність», на наш погляд, є відносно нейтральними щодо оцінки результатів активності й не містить у собі вказівки на її результати. Соціальна активність зумовлює не лише прогресивні зміни в суспільному розвитку, вона може спрямовуватись й на збереження цілком віджилих, закостенілих форм соціального життя [3]. Отже, соціальна активність індивідів, осіб, особистостей, малих і великих соціальних груп може мати як конструктивний, так і деструктивний характер.

У різних суспільних умовах суб'єктами соціальної активності є індивіди, особи, особистості, соціальні групи, суспільство загалом. Суб'єктами соціальної активності постають й історичні спільноти та об'єднання (сім'я, рід, клас, нація). При цьому соціальна активність реалізується через взаємодію індивіда, а в перспективі – особи або особистості, з різними суспільними спільнотами. Людина як суб'єкт динамічної діяльності, на думку А. Тойнбі, усвідомлює, що її активність спрямована на шлях страждання і смерті. У відчаї вона піднімається проти долі, яка через її ж діяння призводить її на жертвне вогнище. Внаслідок цього активність через пасивність, перемога через поразку штовхає людину до перетворень [9, с. 118]. Тому справжнім джерелом активності є не суспільство, а окремі особи й особистості. До співзвучної позиції схилився свого часу і Є. Ануфрієв. Саме особистість він розглядав повноцінним суб'єктом суспільних відносин, творцем дійсності й активним началом настільки, наскільки такими суб'єктами є ті спільноти, до яких вона належить [1, с. 199]. Справді, не можна не враховувати, що діяльність будь-якої спільноти залежить саме від активності індивідів, які в неї входять.

Поміж суб'єктів соціальної активності на особливу увагу заслуговує натовп як найбільш неструктурований та аморфний суб'єкт соціальної комунікації. У науковій літературі сформувався декілька підходів щодо розуміння специфіки активності натовпу. Згідно з першим підходом (Г. Лебон, Г. Тард), натовп як суб'єкт соціальної активності характеризується у зневажливих тонах, на протизвагу аристократичній еліті як втіленню творчої діяльнійшої меншості. За другим підходом (Л. Войтоловський), натовп розглядається як

своєрідне і необхідне «поле» реалізації соціально-психічних закономірностей розвитку соціальної активності певного соціуму.

Незважаючи на наявність у науковій парадигмі різних підходів до визначення суб'єктів соціальної активності, на нашу думку, таку функцію в суспільстві здійснюють індивіди, особи, особистості та соціальні спільноти. На перший погляд, індивід як окремий представник людського роду не є суб'єктом соціальної активності. Однак щоб поетапно пройти процеси соціалізації, він має цілеспрямовано й активно взаємодіяти з іншими індивідами й соціальними групами, постаючи повноцінним суб'єктом соціальної активності. У свою чергу, суб'єктом соціальної активності є особа як індивід, який пройшов або проходить процес соціалізації та реалізує свої інтереси і прагнення в межах політичної, економічної, правової, моральної, релігійної та інших сфер суспільної дійсності [3]. У сферах, де чітко виявляється необхідність інноваційної творчої діяльності, суб'єктом соціальної активності постає особистість. Суб'єктами соціальної активності є й історичні спільноти (роди, племена, етноси, народи й нації) та соціальні верстви, страти і класи.

У процесі суспільного розвитку розрізняють три основні рівні соціальної активності – мікро-, мезо- і макрорівень. На мікрорівні суб'єктами соціальної активності постають індивіди, особи та особистості. Саме на основі їхньої діяльності відбувається ретрансляція індивідуальних інтересів і потреб на суспільний рівень. Її інтенсивність залежить від рівня прав і свобод індивіда в певному соціокультурному середовищі. На мезорівні соціальна активність виявляється в діяльності малих та середніх соціальних груп (сім'я, студентська група, трудовий колектив та ін.). На цьому рівні відбувається селекція і закріплення суспільних інтересів у напрямку їх втілення на макрорівні. У свою чергу, на макрорівні відбувається остаточна консолідація суспільних інтересів і потреб та їх реалізація на практиці. На макрорівні суб'єктами соціальної активності є великі соціальні групи та соціально-історичні спільноти.

У посттоталітарних країнах, за твердженням О. Страдзе, найменш розвинутим є макрорівень соціальних комунікацій, а найбільш уразливим – мікрорівень. Саме на мікрорівні соціальні проблеми мають ставати основою консолідації соціальної активності. Однак через низький рівень довіри в міжособистісних стосунках і нерозвинутість соціального капіталу в посттоталітарних спільнотах вони стають фактором соціального виключення групи, яка прагне проявити соціальну активність [8, с. 88]. У таких суспільствах становлення та зникнення соціальних груп і верств ініціюється «зверху». Це відбувається поза соціальною активністю на мікро- і мезорівнях, що вказує на ігнорування в таких спільнотах інтересів основної маси населення.

Виходячи з цього, соціальну активність можна умовно поділити ще на два підрівні: соціальну активність «верхів» та «низів». Перша з них пов'язана з активністю суспільної еліти, яка спрямована переважно на збереження досягнутих соціальних позицій і на недопущення реваншу суспільних сил, які перебувають в опозиції. Натомість з активністю «низів» пов'язана консолідація соціальної активності і переведення її з мікро- і мезорівнів на макрорівень [3]. Однак у посттоталітарних спільнотах ці механізми часто є спотвореними через ослабленість соціальної довіри й соціальної відповідальності, які є основою суспільної комунікації. При цьому розбалансованими є й безпосередні зв'язки між індивідами, малими соціальними групами й політичною елітою.

Рівень інтенсивності соціальної активності будь-якого суспільства залежить від рівня його самоорганізації й інституалізації. Саме рівень активності громадянського суспільства щодо вирішення основних соціальних проблем є критерієм визначення інтенсивності соціальної активності як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях. У ситуації слаб-

кості громадянського суспільства, насамперед у перехідних посттоталітарних державах, низький рівень соціальної активності у них пояснюється тим, що суспільні трансформації, за переконанням більшості населення, мають ініціюватися «зверху». Це дозволяє перекласти відповідальність за всі невдачі на індивідуальному і суспільному рівнях на еліту. За таких умов соціальна активність не виходить з мікро- і мезорівнів на макрорівень, а політична верхівка і держава ще більше починають розглядати соціальну активність на мікрорівні як непотрібну і небезпечну для їхньої стабільності.

Тривалий час в українському суспільстві соціальна активність перебувала на мікро- й мезорівнях, не справляючи значного впливу на суспільні перетворення загалом. Ці тенденції перешкоджають функціонуванню соціальних ліфтів, які мають забезпечувати вертикальний рух суб'єктів соціальної активності в суспільстві. Враховуючи це, не можна говорити про сформованість громадянського суспільства як одного з основних чинників перерозподілу й акумуляції соціальної активності в суспільному просторі й часі. В Україні за останні десятиліття відбувалося перманентне чергування станів соціальної апатії й соціальної надактивності (2001 р., 2004–2005 рр., 2013–2014 рр.). При цьому, якщо під час масових протестів у Росії 2011–2012 рр. навіть москвичі з високим рівнем освіти становили досить різномірну соціальну масу, яка не виробила чітких соціальних і політичних гасел, то під час революційних виступів в Україні 2013–2014 рр. соціальна активність акумулювалася спочатку в гасла євроінтеграції, згодом – у лозунги повалення режиму В. Януковича і протистояння військовій агресії Росії.

Знаковою характеристикою соціальної активності в посттоталітарних спільнотах є її прив'язаність до нагальних соціальних пріоритетів. Як зазначає О. Страдзе, внаслідок цього для сучасного російського суспільства характерний у певній мірі ізоляціонізм зовнішньополітичних проблем від проблем ідентифікації у світі [8, с. 91]. Ці тенденції співвідносяться з авторитарним способом державного управління, в межах якого соціальна активність не має шансів вийти за межі мікрорівня. Фактично в авторитарних державах замість соціальної комунікації, вироблення, акумуляції й ретрансляції суспільної волі індивідами чи соціальними групами держава повністю перебирає на себе функцію забезпечення матеріальними благами всіх громадян.

У науковій літературі поряд із соціальною активністю широко використовуються поняття «політична активність», «громадянська активність», «суспільна активність». Розбіжності у тлумаченні соціальної активності, а також наявність близьких до неї термінів заважає визначенню її сутності та змісту. Отже, необхідним є аналіз класифікації різних форм соціальної активності. У радянській науковій парадигмі в якості основних форм соціальної активності виділялася трудова й суспільна форми. Поряд з цим автори збірника «Соціальна активність спеціаліста: джерела і механізми формування» пропонують виділяти ще й моральну, організаційно-управлінську активність, активність у сфері вільного часу та наукову активність [7, с. 6]. Щодо цієї класифікації, слід вказати на її логічну недосконалість, адже вона має декілька основ поділу.

Серед сучасних досліджень заслуговує на увагу класифікація соціальної активності, запропонована А. Купрейченко. Аналізуючи загалом дев'ять основних підстав для класифікації активності, дві з них дослідниця присвячує її соціальним формам. Йдеться про виокремлення дослідницею форм соціальної активності за сферою реалізації: культурно-дозвільна, освітня, професійна, сімейна, оздоровча, художньо-естетична, спортивна, політична, громадянсько-правова, економічна. До другої групи форм соціальної активності авторка відносить її типи за суб'єктом активності. На цій підставі вона розрізняє індивідуальну активність та активність у малій і великій соціальній групі [4]. Настільки широкий

спектр форм соціальної активності виходить з її розуміння як інтегральна якість, яка вказує на іманентну спрямованість людини на перетворення соціальної дійсності та взаємодію з іншими її суб'єктами.

У контексті методології соціально-філософського дослідження, на нашу думку, доречно розрізняти форми активності на основі їх виявлення в різних сферах соціального буття (економічна активність, політична активність, правова активність, релігійна активність, моральна активність, творча активність) [3]. На підставі існування різних суб'єктів соціальної активності можна розмежовувати соціальну активність індивіда, активність особи, активність особистості, активність соціальної спільноти або соціальної групи.

Загалом, соціальна активність як внутрішня якість або стан індивіда, особи, особистості, соціальної групи або спільноти спрямована на перетворення в природному і суспільному середовищі. Якнайповніше вона проявляється в діяльнісному бутті людини, неможливого без комунікації з іншими суб'єктами суспільного розвитку. Окрім цього, соціальна активність постає як специфічний вольовий стан та системна соціальна якість, у межах якої відображається активне ставлення людини до різних сфер соціальної дійсності та виявляється рівень комунікації індивідів, малих та великих соціальних груп. Натомість у сучасному глобалізованому суспільстві значна кількість індивідів і соціальних спільнот впадають у стан соціальної апатії, який характеризується безвольністю, байдужістю, нерішучістю, соціальною пасивністю, повною або частковою втратою інтересу до перетворень у сфері соціальної дійсності. При цьому необхідною умовою виявлення соціальної активності є наявність у суб'єктів комунікації свободи волі, яка містить у собі одночасно їхню відкритість щодо перетворення світу і спрямованість на ці перетворення як реалізацію волі.

У ситуації глобальної транзитивності людської цивілізації на початку XXI століття саме актуалізація соціальної активності і сфери соціальних комунікацій суб'єктів суспільних перетворень має сприяти консолідації, модернізації й реформуванню українського соціуму, становленню інституцій громадянського суспільства, формуванню почуття дійсної громадянськості й патріотизму. Водночас через консолідацію соціальної активності політичної еліти і суспільства в цілому українська держава має остаточно визначити вектор розвитку, який би відповідав екзистенційним засадам ментальності українського народу, його культури, традиціям та національним інтересам.

Список використаної літератури

1. Ануфриев Е.А. Социальная активность личности. Ануфриев Е.А. Социальный статус и активность личности (Личность как объект и субъект общественных отношений). М.: Издательство Московского университета, 1984. С. 198–259.
2. Джеймс У. Воля к вере. Пер. с англ.; сост. Л.В. Блинников, А.П. Поляков. М.: Республика, 1997. 431 с.
3. Ковтун Н.М. Интенсивность, уровни и формы социальной активности в контексте социально-философской методологии исследования. *Вісник Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 1. Гісторыя і археалогія. Філасофія. Паліталогія.* 2015. 2 (197). С. 123–128.
4. Купрейченко А.Б. Проблема определения и оценки социальной активности. *Психология индивидуальности: материалы IV Всероссийской науч. конференции, 22-24 ноября 2012 г. М.: Логос, 2012. С. 181–182.*
5. Парсонс Т. О структуре социального действия. Изд. 2-е. М.: Академический Проект, 2002. 880 с.
6. Сигеле С. Преступная толпа. Опыт коллективной психологии. СПб: Издательство Ф. Павленкова, 1896. 64 с.

7. Социальная активность специалиста: истоки и механизмы формирования; под. ред. Е.А. Якубы. Харьков: «Вища школа», 1983. 216 с.
8. Страдзе А.Э. Социальная активность в российском обществе: специфика проявления и критерии идентификации. Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. 2013. № 4. С. 87–91.
9. Тойнби А.Дж. Постыжение истории; пер. с англ. Е.Д. Жаркова. М.: Абрис-пресс, 2010. 640 с.

LEVELS AND FORMS OF SOCIAL ACTIVITY IN COMMUNICATIVE SPACE OF THE GLOBALIZED SOCIETY

Nataliia Kovtun

*Zhytomyr Ivan Franko State University,
Faculty of History, Department of Philosophy
Velyka Berdychivska str., 40, 10008, Zhytomyr, Ukraine*

In the result of the essence of social activity analysis there were divided main levels of it (micro-, meso-, macrolevels) and forms (economic activity, politics, legal, religious, moral, creative activities etc). The research of the transformation of different forms of social activity and distribution of the social apathy in the conditions of transitivity of the communicative space of the globalized society is emphasized.

Key words: social activity, social groups, social communities, communicative space, globalization, society.